

44
ESSAIS SUR L'HISTOIRE SOCIALE ET ÉCONOMIQUE DE LA
RUTHÉNIE SUBCARPATHIQUE
VOL. II: L'ÉPOQUE DU SERVAGE FÉODAL
(DU DEUXIÈME QUART DU XVI SIÈCLE JUSQU'À LA MOITIÉ DU XIX S.)

ОЛЕКСАНДЕР МИЦЮК

НАРИСИ

З СОЦІЯЛЬНО-ГОСПОДАРСЬКОЇ
ІСТОРИЇ

ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ

Т. II: ДОБА ФЕВДАЛЬНО-КРИПАЦЬКА
(ВІД ДРУГОЇ ЧВЕРТИ XVI В. ДО ПОЛОВИНИ XIX)

З 18 МАЛЮНКАМИ

НАКЛАДОМ АВТОРА
ПРАГА, РОКУ 1938
ДРУКАРНЯ Р.ГРДЛІЧКИ

О Г Л А В

1. *Статистика людности.* Перший підрахунок русинської людности. Три роди народочислення у XVIII в. і етногр. мапка на р. 1773 (стор. 7). Підрахунки людности у Швартнера та Орлая і їх розходження (8). Теж і з обчисленнями русинських осад: за лексіконом 1773 р., у Дулішкевича і Бідермана. Народностні обрахунки Ліхтенштерна, теж Чапловича (10) і його етногр. мапа (11). Підмічені Чапловичом популяційні явища. Два ускладнення в народностних обчисленнях. Наведені кількості у Шафарика (12). Підрахунки на 1840 р. р. у Фейнша, Головацького та Шпрінгера і їх розходження (13). „Пословачені русини“ — „зрущені словаки“. Погляд Срезневського. Обрахунок Запа і Геуффлера на р. 1846. Загальна кількість населення по комітатах в р. 1847, розподіл її по національностям і кількість русинів в Угорщині на р. 1847. . . . .

5—14.

2. *Зовніекономічні фактори.* Їх вплив на добробут людности і спосіб їх перегляду. Поразка мад'яр при Могачі, розділ Угорщини (див. мапку на ст. 15); зовнішні і внутрішні війни та їх вплив. Бої Запольського, наскоки турків і татар (див. малюнок облоги Сиготу на ст. 17), мор, сарана й ін. руйнівницькі чинники XVI в. Початок війн „за свободу“. Війни Бочкая та Бетлена в першій чверті XVII в., також мор і ін (18). Теж за Юрка I Раковця. Тяжка доба Юрка II Раковця і його наступника: війни і татарські, польські та турецькі наїзди, пљундровання краю й позавійськової руйнуючі чинники. Магнатська змова „за свободу“ під проводом Веселенія (21). Повстання „за свободу“ Текелія і його наслідки. Доба між повстанням Текелія і початком нового: природні шкоди, пошести, військові епізоди, постійі німецького війська, зокрема, в Мармарощині (25). Останнє магнатсько-куруцьке повстання „за свободу“, його ціль і претензії Ференца II Раковця; шкоди заподіяні людності обома воюючими сторонами, пошестями й інш. факторами. Числовий підсумок всієї руїни на кінець XVII і початок XVIII ст. (32). Запанування споживчого мотива господарювання, спустіння сел і дільців; конфіскації земель кмегів-повстанців (36) та прилучення їх до панських аллодів. Тривання мандрівности сільської людности й через весь XVIII в. . . . .

14—37.

3. *Колонізаційні процеси.* Їх дуалізм. Регульована колонізація. Стихійні осідання (38). Вільготні роки новооселенцям і звичай за перемині місяця оселення. Колонізаційний приплив галицьких лемків і бойків; також гуцулів в XVI—XVII в. в. Місія осідання й затоплення русинською хвилею волоських місць розселення (40). Заселення північно-східної Мармарощини гуцулами; заснування Ясіня і Богдана по народнім переказам. Колонізаційні перспективи, міграції, господарське положення людности, однімання сільських земель та експлоатація їх по даним переписів 1715 і 1720 р. р. в комітатах: Шариським (41), Землинським, Ужанським, Угоцьким, Бережським та Мармароським (43). Стихійні переселення і розселення народніх мас у XVIII ст.; прихід колоністів з Галичини й що їх гнало на угорський бік Карпат (45). Колонізаційна

роля дезертирів та опришків. Виселення у Волощину і русинські осади Семигороддя. Переселення з Підкарп. Руси між південних подунайських слов'ян. Початок емігрування русинів за межі Угорщини. . . . . 37—47.

4. *Народности, що не зазнали колонізаційного приливу.* Волохи, *villae valachales* та їх дійсна людність. Мад'яри, їх тимчасовий прилив і відлив; чим з'ясовуються мад'ярські прізвища по русинських селах (48); мад'яри греко-католицької віри. Цигани, їх професії та мандрівництво. . . . . 47—49.

5. *Колонізаційний рух словаків:* на схід і на північ. Зустріч з русько-українською колонізаційною хвилею. Діффузія і взаємовпливи. Пословачення частини русинів: слов'яки і сотаки (51). Що уявляє з себе словацька народність і мова? Значіння топономії при вивченню колонізаційних процесів; посвідчення корол. комісії 1570 р. . . . . 49—52.

6. *Німецька колонізація XVI—XVII в.в. і її занепад.* Нове закликання німецьких колоністів з другої чверти XVIII в.: закон 1723 р. і розпорядження міністерства фінансів відносно нових колоністів. Ерарна колонізація індустріальним (53) і лісовим робітництвом. Колонізаційний елемент Мукач. домінії й умови його росташування. Які села зайняли німецькі хлібороби і з яких років (55). Їх вплив на околицю людність. Тривкість німецької хліборобської колонізації. . . . . 52—56.

7. *Жидівство в XVI—XVII в.в., зокрема за неспокійних років.* Збільшення жидів по Сукмарському миру. Підрахунок їх на р. 1720. Кількість, походження і роди зайняття жидів по списку від 1735—1738 р. (58). Провадження дрібної розносної торгівлі. Феодальні пани і жид-посередник; заборона проживання жидам в коронних маєтках Мармарощини (59) і як там оселилася перша жидів. родина. Толеранц-такса. Толераційний патент Йосипа II й інші полегші жидам; зростаючий приплив жидів і їх заняття (60). Надання їм німецьких прізвищ. Положення жидів по смерті Йосипа II і закон 1840 (: 29). Числовий вираз зросту жидів з р. 1720 по 1857 (61). Їх спосіб розселення і основний характер занять. . . . . 57—62.

8. *Органи регульованої колонізації:* старости-льокатори і адміністрація маєтків. Роля інституту старост-льокаторів в XVI і половині XVII ст. Кого могли закликати? Закони про видачу втікачів і круг діяльності старост-льокаторів (63). Причина і способи потиснення цього інституту земельними зверхниками в XVIII в. Положення шолтейсів Маковицької домінії і Середнянського замку (64). Теж кинижів Ліпчаєвського панства Мармарощини і Мукач.-Чиняд. домінії (65). Теж шолтейсів Ужгород. домінії на р. 1691: кількість шолтейств, шолтейсів, фактично зайнятих шолтейств і порожніх, забезпеченність землею і скотом однієї родини, правне положення, грошеві данини, натуральні та панщина. Положення шолтейсів та кинижів по терезіянському урбару. . . . . 62—70.

9. *Землеволодіння.* Домінії: Маковицька, Строківська, Гуменська, Ужгородська з компосесоратами (71), Мукач.-Чинядовська і перелік інших маєтностей Юрка I Раковця (73), південної Мармарощини, зокрема Хустська (74). Конфіскації маєтків повстанчої аристократії і передача їх в цілому іншим феодалам. Прірва між магнатством і дрібним шляхетством (75). „Курті нямеші“ по комітатах Угор. Руси і їх походження. Державні маєтки. Ко-

морні домінії в Мармарошчині та Ужанщині (77). Поява дрібної зем. власности в греко-катол. парахвіях. . . . . 70—78.

10. *Станова структура суспільства*. Незмінність її за перерозподілення земель, що були повернуті від турок та конфісковані у повстанчої аристократії. Відбиття вакханалії роздариювання земель в народніх переказах і конквістадорське поведження нових зверхників в просту людність (79). Стани упривілейовані: магнатів, середньої і нижчої шляхти та духовенства. Стани переходового положення (80): *libertini* чи *agiles*, яко витвір нового часу й як остача від середньовіччя, *honoratiore*s (82) та жиди. Залежний стан. Співвідношення суспільних груп на р. 1720. . . . . 78—83.

11. *Основні групи русинської людности*. Православне духовенство і його положення в першій половині XVII в. Реформація (86) та рекатолизація і православ'я, Унія, її умови й що фактично принесла (88). Кількість священників на р. 1654 і парахвії. Духовний стан, як захист від урівняння з кріпаками, *roape superfluae* (89). Положення русинського духовенства після унії в деяких домініях. Диплом р. 1692 і підтвердження грамоти Хв. Коріятовича (92), наслідки того і низка дальших питань. Як додержувано диплом на р. 1729 (94). Положення „батьків“ з кріпаків. Чіми уважаю землі, що відводилися під парахвії. З чого виведжено ідею патронату (95) і як прийшло до цісарського патронату? в чім він полягав? Приділення парахвіяльних земель на час визитації єп. Ольшавського (96) і намісника Петрушка (98). Просьби про закінчення відокремлень парахвіяльних земель і розпорядження М. Терезії з р. 1774. Патронатні договори єп. Бачинського з єраром (100). Реалізація цілів унії р. 1806 в усіх парахвіях краю. Оцінка унії Гаджегою і Кадлецом (101). Свобода визнання, декретування свят, окремих календар. . . . . 84—103.

12. *Матеріальний бік відносин між русинським духовенством і парахвіянами*. Десятини. Дві групи обов'язків парахвіян перед своїм духовенством (104). Як вони виконувалися фактично (і породні баби). Спроба їх урегулювати єп. Ольшавським (106). Штоти на віденській нараді єпископів р. 1773 і зокрема віддача парахвіянами замість штот по заповітам земель і скоту. Портрет єп. А. Бачинського (107). Урегулювання церковної десятини за М. Терезії і гр.-катол. духовенство (108). Зачислення русинського духовенства в стан *honoratiore*s і права що до набуття шляхецьких і селянських земель. Перетворення русинського духовенства на першу половину XIX в. в нове мадярське шляхецтво. . . . . 104—109.

13. *Русинські монастирі*. Перечислення їх на XVI—XVIII в.; зв'язок з Львовом та з Молдавою. Руйнація частини їх військовими подіями (110). Матеріальне положення монастирів, зокрема Заневського та Мукачевського. Протиманастирський напрям французької освітньої філософії і скасування монастирів за Марії Терезії та Йосипа II (111). Що з них залишилося. . . . . 109—112

14. *Державні податки*: Їх роди і хто платив. Одиниці оподаткування: порта, дим, діка; різний обсяг порти в часі (113). Інші податки (жупні тощо) та повинности (воєнні постої, підпрямки коней тощо). Хто збирав податки. Яка частина території Угорщини належала станам вільним від податків і повинностей; неподатні групи людности по комітатах (115) Рекрути і системи їх наборів. Обслуга замків. Податковий спосіб боротьби з шкідниками (вовками та горобцями). . . . . 112—116.

15. *Кріпацтво*. Що засадничо означувало положення залежної людности. Фердинандові закони про кріпаків (117). Передача справи кріпацьких відходів на комітатські сеймики і які були з того наслідки. Усунення десятини та дев'ятини й що натомісць панства позаводили. Чи могла королівська влада обстоювати додержання законодавства про кріпаків? Селянські повстання (118) і зокрема політика турків в селянській справі. Погляд Ачаді на роль законів в означенні права відходу і урбарних повинностей (119). Закони і адміністраційні розпорядження, які джерела до положення кріпаків. Приклади законів, що виконувалися й невиконувалися. . . . . 116—120.

16. *Недослідженість розвою кріпацтва*. Вплив на нього часового і географічного факторів. Обов'язки залежної людности південно-східної Мармарощини на р. 1600 і мармароської Верховини на р. 1646 (122); теж по Мукач. домінії на пол. XVII в., по Ужгородській на кінець XVII в. (126), по Маковецькій на р. 1675; по трьох домініях Угочанщини на р. 1775 (130); у дрібніших панствах на другу половину XVIII в. Сліди торгу кріпаками (133). Кріпацтво в літературі; теж в піснях і переказах русинів (134). Сумаричне представлення про кріпацтво напередодні терезіанського урбару. Патримоніяльне судівництво (137). Втечі кріпаків; способи боротьби з тим і застава втікачів, як один із способів ліквідації спору за них. . . . . 120—139.

17. *Спроби королівської охорони кріпаків*. Причини того. В який спосіб перевела урбарну реформу М. Терезія й етапи введення урбару на місцях (140). Що означає слово „урбар“? Від двобічного акту — „закону села“ — до однічного пам'ятного запису повинностей. Три роди селянських громад. . . . . 139—142.

18. *Терезіанський урбар*. I. Кмецький телек: *intravillanum*, *extravillanum* та *rentinentia*; фактичний стан у землеволодінні і землекористуванні. Желярі й їх групи. Чим усталювався зв'язок залежної людности з панською землею. II. Інші „хосна“ кметів (144): іртування, пасовища, дерево, продаж вина. III. Панщина (145) а) кметів-запряжна і піша, б) желярів. Право кріпаків найматися на сторонні роботи і відкуплятися від панщини (147). „Служби“: довга фіра, перевоз дров панству, привіз дев'ятини, полювання. IV. „О кмецьку дань“ (148): *sensus domalis*, *culinaria*, теляча тридцятина; *subsidium* і їх роди; дані з паленчареня і за нові іртування. V. „О дев'ятині . . .“ (150) а) *nona in natura*, б) *nona in aequivalenti*. „О дільській вамі“; дев'ятини і митне з виноградницьтва. VI. Бенєфіції зверхностей (151): а) права панів на майно вимерших і вивтікших селян, б) на полювання й рибарство, в) на виріб і продаж спиргових напоїв, г) на торговельні обложення, д) на збут м'яса, е) на подорожні цда. Зміни в *jura regalia* міпога. VII. Заборона довільних феудальних вимог з кметів (153): а) частини „сірохманської“, б) дев'ятини з відчужуваного майна, в) перешкоджати збуту кріпаками сіл.-госп. продуктів, г) оренд з обтяженням кріпаків, д) побирання данів гноєм, гусячим пером, соломою тощо, е) вимагати удержування екекуторів, гайдучьких здирств, ж) кватирного і одягового військового пенязя, з) „порукомства“, і) збуту кріпакам поганого м'яса, и) примушувати купувати істівні предмети, зіпсуті напої тощо, і) „цїдулового“ й пригощень „дежмарів“. VIII. Патримоніяльна юрисдикція (154). Обмеження її за Фердинанда I, Карла VI і терезіанським урбаром. Карна підсудність і карі (зокрема панські „темниці“); реакція на порушення панських прав маєткового характеру (155). IX. Патримоніяльне адміністрування в громадах (156). Старости, нотарі, боженики.

Збір порції і панських поборів (157). Оскарження кріпаком за кривди: а) від рівних йому і б) від панства. Різночасне введення терезіанського урбару в життя. . . . . 142—157.

19. *Терезіанський урбар на практиці*. Основні його засади (158). Цілі верхньої влади і земельних зверхників. Апарат переведення реформи. Ліквідація решти селянських привілеїв та незалежного селянського володіння. Класифікація земель (159) і порівняння розміру дільців з сугомад'ярськими комітатами. Загальмування інтенсифікації. Оцінка вислідів і порівняння з „інвентарями“ (160). Повільний вступ урбару в життя за рахунок селянського землекористування. Судові процеси зверхників проти селян і навпаки (161). Значіння урбару та регулювання для пізнішої доби. Контрактуалісти (162): їх роди, група „вічних контрактуалістів“. . . . . 158—163.

20. *Кріпацтво від смерті М. Терезії й до р. 1848*. Одвідини Йосипом II Угор. Руси. На що саме в панщині скаржилися (малюнок панцизвяних квітів — 164). Патент 22.VIII.1785 і що він приніс залежній людині (164). Поворот до старого положення. Заходи до охорони інтересів кріпаків; селянські повстання (166). Сеймова комісія 1832 р. в справі кріпаків і доля її проекта. Урбар 1836 р. та його порівняння з терезіанським: урбарники й контрактуалісти. Податок, сеймовий гріш і персональне судівництво (168). Законодавство про залежну людину між р. 1839 і 1847. Урбарний закон 1848 р. й що його викликало. Кошут і розкріпощення (169). Відбиття в піснях знесення кріпацтва. . . . . 163—170.

21. *Передумови господарювання з 1712 по 1848 р.* Татарський наскок 1717 р. Неврожаї, падіж скоту, мор на людях, війни, громобої (малюнок Хустського замку — 172), заплава мишей тощо між р.р. 1718 та 1771 (з'ясування народніх термінів хвороб—173). Теж за доби Йосипа II, зокрема лихоліття 1783—1789 р.р. „Тісні“ р.р. 1794—1795 (175). Доба наполеоновських війн і вплив мілітарного фактора сокупно з природньо-катастрофічним; диспензія мармароського вікарія, критичні роки 1816—17. Природні контрасти 1822 і 1827 р.р. Холерний період 1827—1841 р.р. (176) і холера 1831 р.: на Верховині (і катастрофальна смертність від неї), в західніх комітатах (і протипанський холерний бунт селян Землинщини). Страхиття р.р. 1847—49 (177). Гігієна і пости. Допомоги за голоду і за шкоди від дикого звіра (178). Безпорадність люду за хвороб. Стан медичної допомоги, зокрема старости і голярі в ролі лікарів та ворожбитство і відмолювання. Сумаричне значіння різних катастроф. . . . . 170—180.

22. *Типи аграрно-господарських одиниць*. Як вони заступлені по Землинщині і Ужанщині. Латифундіарно-кріпацький тип (181). Його верховинське хазайнування в XVI—XVII ст. Організація Ужгород. домінії і господареня в ній на р. 1631 (182); грошева і натуральна частина домініяльних прибутків (184). На що вказують селянські плагіжі готівкою. Господарство Мукач.-Чиняд. домінії на першу чверть XVIII ст. (185) та патримоніальне її судівництво (187). Господарство Ужгород. домінії на кінець XVIII ст. (187). Особливість господарювання на землях мармароських коморних дібр. . . . . 180—190.

23. *Господарювання на урбарних землях*. Чому ті землі стало існували. Ділець, передача його в спадщину, грянє роздроблювання, його розміри та назви (190). Господарства залежної людини Ужгор. дом. на р. 1691 (191): зокрема польові і скотарські

(192) в окремих округах. Теж на р. 1794: урбарники (194) і контрактualiсти; умови їх господарювання та забезпечення землею. Що писали про положення верховинців автори урбару (196) й що розкрило доходження скарги цісареві. Порівняння контрактualiсної панщини з урбарною та з панщиною галицьких верховинців. Грошеві повинності контрактualiстів (198) і довільні вимоги натураліями. Голоднеча верховинців на сіль. Подібність положення карпатсько-гірської (й галицької) людности. Поняття желяра (199), різні групи желярів, їх кількість. Панщазняні повинності желярів і їх наймиттво. Робочий ринок (201), лімітації зарібною платні. Затіські літні заробітки русинів. . . . . 190—202.

24. *Осади, двори, хижі, вбрання.* Двір у панствах і селянський. Від окремих дворів до пострішів і осад; патровнімика (203). Малюнок замку Шаріш (203). Розміри осад в р. р. 1598, 1646, 1715 і 1720 дворами і родинами. Родинно-дворищва форма співжиття (204), подвійність походження та поширеність її. Типи росташування осад (206): компактний, однушлишний (і салаші), хугірський (і „контрактація“). Поділ осад і їх кількість на р. 1720 (208). Сільські громади й обов'язки старости; групування по майорнях (209). Непосидючість осадників і несталість осад. Хижа (210) і її еволюція що до печей, стріх, фасаду, визорів, перебування скоту та освітлення. Одяг і взуття сільської людности (211). Вражіння самовидця. Із звичаїв господарськ. значіння (212). З статистики осад і хиж. . . . . 202—212.

25. *Польове господарство.* Його дві організаційні форми. Інструкція Є. Текеля р. 1684 (213). Кількісне взаємовідношення у домінях між площами засіву власною режією і на дільцях кріпаків; теж якісне. Громадське володіння (215), зокрема за перепису 1720 р. і за інструкцією М. Терезії; роля Йосипового кадастра і закони 1836 р. Системи сіл. господарства (217): двохи́льна і випаси по толоці, стерні тощо, трьоххілля й інші. Поява нових культурних рослин (219): кукурудзи, тютюну та бараболі. Техніка орання в польовім господарстві. Еволюція площ оранці та луків (221) і початки законодавчої охорони сійби та городництва. Культури садівничого характеру: виноградництва — зона плекання, способи стимулювання його розведення, статистика виноградників на р. 1720 (224), причина зменшення виноградних площ у XVIII в.; садівництво і зокрема пропаганда насадження тутювих дерева. Оцінка площ на р. 1696. . . . . 213—226.

26. *Скотарство.* Раси: худоби, овець (і кози), свиней, коней. Луки та пастівники (227). Полонинське пастівництво. Відбиття його в народніх піснях (228). Худоба — показчик добробуту. Склад череди (верховинської і долинянської) на початку XVII в. (229). Зміна в ньому на протязі століття. Кількісне і якісне взаємовідношення череди панської і кріпацької (231). „Вставлювання“ панської худоби кріпакам. Поліпшення рас (232): овець, корів, буйволів, коней, бджіл. Мотиви до відсталого хазайнування русинів. . . . . 226—233.

27. *Лісове господарство.* Безцінність лісів і боротьба з ними. Початки охорони деяких порід ліса, переслідування за самовільні рубки, унормування лісокористування в зв'язку з терезіянським урбаром. Роди лісоволодіння (234). Ерарні ліси Мармарощини, умови включення лісів коронних міст. Лісове господарство в них (на смереку і дуб) під проводом соляної комори і як далеко в гори сягала рубка. Спустошуючі вирубки смереки і зведення чорнолісся (235). Початки лісовлаштування маніпулярних

лісів і їх розробка. Лісовідновлення за інструкцією 1778 р. Лісове господарство в районах поза солекопальнями (236): взірцева інструкція 1769 р.; законодавчі заходи до збереження лісів Угорщини, що тим досягалося в областях Карпат?

Побічні галузі лісового господарства. Полювання (237), як монополія упривілейованих і нерозмежованих полковальних рів'єрів. Оброк з кріпаків звіриною в XVI—XVII в. в. Полювання, як прибуткова стаття доміній у XVIII в. Відношення до хижих звірів і способи їх лову (238), боротьба з шкідливим для сіл-господарства птаством. Ловецька повинність кріпаків. Ціни шкір і звіриани на р. 1627, 1666 та у XVIII ст. (239). Випасування в лісах скоту і нагінка на кіз (239). Зисковність від свинячої десятини в XVI—XVII в. (240) і оцінка по ній лісу. Зиск Ужгор. домінії від дерева й від випасу свиней на кінець XVIII в. Спроба Мукач. домінії знайти збут лісу на Гданськ. . . . . 233—242.

28. *Водяне господарство та меліорації*. Водяність а ліснаість. Виужиття водяної енергії в натуральнім стані (мал. водян. млина на ст. 243). Початки штучної регуляції. Кляузурі — походження цього слова, завдання кляузур, перша їх сітка, що ними досягнуто та оцінка того досягнення. Дамби (244), як спосіб регуляції річних розливів, зокрема розливи і регуляція Латориці. Рибність вод (245). Лов риби, як панщизняний відбуток. Сплав плотів і початок зменшення рибності вод. Монополізація „іманья“ риби на деяких потоках за панством; раки, п'явки й черепахи (246). Народні спілкування для „іманья“ риби. . . . . 242—247.

29. *Лісово-річне робітництво*. Нові для краю завдання і працєвні нахили русинів. Закликання німецьких конвенційних робітників (248) і доба оселення. Умови прийняття, їх організація, робоча доба, означення зарібної платні й натуральна її частина, звільнення від військової служби, братська каса; фінансовий бік справи. Ерарні урбаріялісти, як другий кадр робітників. . . . . 248—250.

30. *Промислове виробництво кріпаків*. Хатне. Симптоми підвищення рівня потреб в XVII—XVIII в. в. (251) і боротьба з тим лімітацією вбрання: в Левочі, Ужгороді, Мармарощині тощо. Як використовували панства хатне виробництво кріпаків (252). Від хатнього виробництва на себе до а) кріпацько-капіталістичного виробництва по хатах і б) ремісництва. Мандрівні й осілі ремісники (мал. церковці — 254). Неорганізовані й організовані в цехи (254). Цехи залежні і вільні, одиночні й об'єднанні в цехів; злиття цехів кількох міст; цехи матерні та філіялки. Цехові порядки (256). Прийняття в учні й його обов'язки; теж з підмайстром (258). Мандрівки підмайстрів, сиробні роботи; симптоми цехового виродження (260). Прийняття в майстрі й цехові відносно того приписи. Вимоги корпоративної солідарности та добрих звичаїв (261). Дещо з організації цехового самоуправління і малюнок цехов. ладулі (263). Повинности залежних цехів. З статистики ремісників. Побічні їх заняття. Ремісники жида. . . . . 251—265.

31. *Кріпацько-капіталістичні форми виробництва*. Мануфактурні: каменоломи, шкіряна обробка, виріб спиртових напоїв (266), шклярні, текстильні (268), папірництва та інші. Фабричні: водяні млини (269) з сукновальнями, лісопильнями та перемолом пороху; хто бував млинарями та їх власниками. Залізарні та рудоплавильні печі й інш. Спроби виробляти цукор з дерева і буряку. . . . . 265—271.

32. *Мінеральні багатства*. Джерела і початки лікування ними.

Народні способи приготування купелів. Купелі під відкритим небом, як перший крок в розвитку купелевої справи. Джерела і купелеві місця на першу половину XIX в. (272). Мінеральні руди, їх родовища та розробки: в Ширищині, Землинщині, Ужанщині, Бережщині і зокрема Мукач. домінії (275), Угочанщині і Мармарощині, зокрема її соляні багатства. Старий і новий спосіб копання соли (278), місця копання, з кого набирають гірняків і їх перший страйк; невігоди і руїни від погряничного положення копалень, перехід проведу копальнями у XVIII в. до рук німецької інспекції і її спроба притягти до копання русинів (280); революційний вплив нової техніки і копальні старого типу. Їх ропа і обґрунтування народом свого права на неї. Вивіз солі по воді і сухопуттям (282); його організаційний бік і відповідальність сплавщиків. Натуральне газове освітлення. Гірниче право. . . . 271—284.

33. *Умови мінового обороту.* А) *Стан людської і маєткової безпечности:* внутрішні війни й розбої „орлиних гнізд“ (малюк. Чичванського замку — 285). Грабіжництва і злочинства по карпатському погряничю в XVI—XVII в. (287) і пізніші угорсько-польські погряничні відносини. Розбійництво в добу війн „за свободу“. Опришківщина XVIII в. (288) кримінальна і соціальна (мал. опришків на чолі з Довбушом — 289) та її значіння для мінового обороту. Умови переїзду купецької валки через Мармарощину за доби М. Терезії. Розбої в нижньо-латорицькій „Дуброві“ на початок XIX в. . . . 284—290.

34. Б) *Шляхи сполучення.* Транзитні дороги і їх стан до кінця війн „за свободу“ в східній і західній частинах краю; теж внутрішніх (292). Стан доріг (і запряжки) у XVIII в. (по Мармарощині й у першій половині XIX в.). Увага до доріг з розділом Польщі (293) і перші мурованки. Поява мостів і їх первонаочальна конструкція. . . . 291—295.

35. В) *Внутрішні мита* на Словаччині й в Підкарп. Русі. Погрянична традиція (296). Хто звільнявся від них. Як довго вдержалася ціла система. . . . 295—297.

36. Г) *Поштова комунікація.* Старі її способи: оказія, гонці, феодално-кріпацька організація постійної доставки пошти. Початки сучасної поштової організації (298), надання їй шляхтицького і мад'ярського характеру. Рідкість нових поштових урядів і задержання старих способів. Кому була приступна нова поштова організація. . . . 297—299.

37. Д) *Знаменники виміри:* Гроші, їх фальшування та регуляція. Грошеві системи (300) загально державні і льокальні. Уявові грошеві одиниці (302). „Лібертас“. Мідні гроші з доби семилітньої війни. Початок папірових грошей. Постійний спад цінности срібного динара; висновок Ачаді і наше доповнення до нього. Інфляція в час наполеоновських війн (по даним Мармарощини) і девальвація 15. III. 1811 р. Інфляція кошутівська і „етвешівські“ гроші в Ужанщині та Бережщині (304)“. Виміри часу. Теж довжини (на мило, час ходи, мотуз, прут), площ (мотуз, прут, коблик, косар, копаш, ютро). Мірятьщина і її техніка (307). Вживання народних одиниць виміри урядом і після мірятьщини. Виміри сипких річовин (малюнок взірців — 309); теж водянкуватих. Вагові одиниці (311). Способи числення худоби та збіжжя. 299—312.

38. Е) *Кредит.* Антихретичний і його побутовий бік. Гипотечний (313), спосіб оформлення і його хиби; поставлення на чергу

комасацій (314). Застава селянських дільців і їх перехід кредиторам, зокрема до рук торговців-жидів. Позичкова діяльність греко-католицьких церков. . . . . 312—315.

39. *Зовнішній обмін*. Відношення до чужих купців. Змагання до автаркії вищих станів. Торгівля XVI—XVII в.в. з Орієнтом, Західною і Східною Європою. Національність купців. Головніші предмети довозу в русинський край і вивозу (316). Як відбувся купецький транспорт. Торг з XVIII в. і перебирання його жидами крім торгівлі худобою (318). Торг людьми. Право „складу“ (319), хто його мав і в чім воно полягало. Фактори, що підносили ціни краму й підривали внутрішню торгівлю та виробництво. 315—320.

40. *Внутрішня торгівля*. Народність купців: вірмени та ілірики (малюнок купця — 321). Прихід жидів (322), як? з чого жили? зокрема корчмарство, оцінка їх діяльності (324). Роздрібний мандрівний торг словаків (і їх дротярство). Торг віцями і свинями русинських купців і кіньми циганами. Організаційний бік торгівлі (326). Ярмарки і тижневі торги. Платня за місце (328). Оформлення купівлі-продажу і могорич. Спроба перенести торговельні дні на будні. Риночність доміняльних і селянських господарств. Дівові ярмарки — ціль, перебіг, заборона їх; продовження існування і чим можна їх пояснити. . . . . 320—330.

41. *Ціни*. Лімітації цін і оцінки урядових комісій. Що дає зіставлення лімітаційних цін (332). Вільні ціни — джерела до їх пізнання. Зіставлення фактичних цін по Левочі і що з того виходить (334). Що дають для пізнання цін окремі хронікальні нотатки і „покрайні“ записи? . . . . . 330—335.

42. *Осади міського характеру*. Вільні кор. міста, королівські чи коронні, гірничі і містечка. Обмеження автономії міст на користь шляхецтва (336); поява жидів. Деградування осад міського характеру і одержання деякими з них привілею „торговельних містечок“. Замки, зміна їх ролі; споживання ними натуралії і послуг, зокрема на опевнення (338); доля різних замків в русинсьім краї й малюнок руїни Маковиці (339). Що уявляли з себе міста і містечка по роду занять людности і по благоустройству (вулиці) та житловій культурі (хати і пожежі). Природний рух популяції в них і послов'янення їх (341). Відбиття (повстанчої) доби руїни на добробуті віл. кор. міст (Пряшова та Бардіїва) і що вони уявляли з себе на 1720 р.; популяційні процеси зазначені хронікою м. Левочі. П'ять коронних міст Мармарошчини. . 335—344.

43. *Панські містечка*. Переживання Мукачева XVI—XVII в.в. і малюнок його замку (345); організація адміністрування; склад людности в другій половині XVII в., способи поповнення її кількості (347). Людність 4 містечок Мукач. дом. в першу чверть XVIII ст. Ужгород і його переживання разом з замком особливо в добу текелівського повстання; організація управління і суда, правові норми відносно нерухомотів і роля містечкових протоколів (349). Стан Ужгорода та склад його людности на р.р. 1567, 1631 та 1691. Повинности залежної людности містечок: а) комітатська (351), б) панська — цензус, панщина, proventus, servitia, mupera. Містечка за переписами на другу чверть XVIII в. (353). Урівняння в міських правах і неміської людности законодавством і в дійсности. Кількість русинів в Мукачеві і комплектування радників пропорційно його народностям. Наплив жидів, їх організація, зміна відношення до них. Боротьба залежних містечок, зокрема Ужгорода та Мукачева, за свою емансипацію

(354). Мукачев в революційний р. 1848. З статистики містечок і людности в них. . . . . 344—355.

44. *З суспільно-господарської ідеології доби.* Підведення соціальної нерівности під авторитет слова Божого. Станова ідеологія шляхецтва і його господарський ідеал. Господарський мотив цеховиків і парохів. Що є справою русинів і хто належав до цієї народности (357). З стану освіти провінції і чому вчило духовенство. Гуситство і унія. Грамотність священників і їх мяд'яронство. Коменський в Шариш Потоку і його малюнок (359). Шкільництво для кріпостної людности і відношення до нього земельних зверхників. Положення вчителів і народнього шкільництва у XVIII в. Зanedбаність русинів і полеміка Чапловіча-Договича. Мад'яризація, як передумова рівноправности (361). Зародки русинського національного відродження. Зачатки самоозначення та означення від Шафарика і Срезневського. Початки систематичної мад'яризації, *jus Attilae* і мад'ярс. внутрішній імперіялізм. Ігнорація народньої мови освіченими русинами (363). Зв'язування духовного занепаду з зростанням впливу московського панславізму і признання Дешка про принадлежність угрорусинів до „малоросія“. Роля російського походу 1848 р. Національно-культурний розброд на половину XIX в. . . . . 356—364.

Головніші помилки друку. . . . . 364.

Résumé в французькій мові. . . . . 365—380.